

ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ – ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ADAM SMITH (του Αμάρτυα Σεν)

✘ Ο φιλόσοφος Adam Smith δεν ήταν ο φονταμενταλιστής της ελεύθερης αγοράς όπως τον κατατάσσουν πολλοί. Είναι καιρός να αρχίσουμε να τον μελετούμε όπως πραγματικά ήταν.

Η θεωρία των ηθικών συναισθημάτων, το πρώτο βιβλίο του Adam Smith, δόθηκε στη δημοσιότητα στις αρχές του 1759. Ο Smith, νεαρός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, είχε κάποια εύλογη ανησυχία, για την υποδοχή του βιβλίου του από το κοινό, προερχόμενη και από τις αντιδράσεις στα αρκετά προοδευτικά μαθήματα του. Στις 12 Απριλίου, ο Smith πληροφορήθηκε από τον φίλο του David Hume στο Λονδίνο σχετικά με το πώς τα πήγαινε το βιβλίο του. Εάν ο Smith ήταν, όπως του είπε ο David Hume, προετοιμασμένος για «το χειρότερο», τότε θα έπρεπε πλέον να του δοθεί «η μελαγχολική είδηση» πως δυστυχώς «το κοινό φαινόταν πρόθυμο να επικροτήσει το βιβλίο του με ακραίο τρόπο».

«Το βιβλίο αντιμετωπίστηκε από τον πολύ κόσμο με κάποια αδημονία, ενώ η μάζα των λόγιων είχε αρχίσει να είναι πολύ απλόχερη στους επαίνους της». Αυτός ο απλός υπαινιγμός για την πρώιμη επιτυχία του πρώτου βιβλίου του Smith, συνοδεύτηκε από έναν σοβαρό έπαινο για το ίδιο το βιβλίο, το οποίο όντως είναι ένα από τα πραγματικά εξαιρετικά βιβλία στην πνευματική ιστορία του κόσμου.

Αμέσως μετά την επιτυχία της *Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* χάθηκε από το προσκήνιο και έτσι από τις αρχές του 19ου αιώνα ο Smith σταδιακά γινόταν δεκτός, σχεδόν αποκλειστικά, ως ο συγγραφέας του δεύτερου βιβλίου του *Έρευνα για τη Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών* που δημοσιεύθηκε το 1776, και με το οποίο άλλαξε τον

τρόπο προσέγγισης των οικονομικών ζητημάτων.

Η παραμέληση των *Ηθικών Συναισθημάτων*, η οποία διήρκεσε από τον 19ο ως τον 20ο αιώνα, είχε δύο μάλλον ατυχείς συνέπειες. Πρώτον, παρόλο που ο Smith θεωρείτο από πολλές απόψεις ο πρωτοπόρος αναλυτής της ανάγκης για αμεροληψία και καθολικότητα στην ηθική (*Η θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* προηγήθηκε της πιο γνωστής και πιο σημαντικής συνεισφοράς του Ιμμάνουελ Κάντ, ο οποίος αναφέρεται στον Smith με γενναιοδωρία) αγνοήθηκε σε μεγάλο βαθμό από την σύγχρονη ηθική και φιλοσοφία.

Δεύτερον, δεδομένου ότι οι ιδέες που αναπτύσσονται στον Πλούτο των Εθνών σε μεγάλο βαθμό έχουν ερμηνευθεί χωρίς να ενταχθούν στο πλαίσιο που εγράφησαν τα *Ηθικά Συναισθήματα* (τις ιδέες των οποίων ενέταξε στον *Πλούτο*), η κατάληξη ήταν να περιοριστεί η τυπική κατανόηση του *Πλούτου των Εθνών* στην οικονομική της διάσταση. Αυτός ο περιορισμός, μεταξύ άλλων θεμάτων, παραβλέπει την εκτίμηση για τη σημασία του ορθολογισμού, την ανάγκη για την αναγνώριση της πολλαπλότητας των ανθρώπινων κινήτρων, τη σύνδεση μεταξύ ηθικής και οικονομίας, καθώς και τον αμοιβαία εξαρτώμενο, παρά ανεξάρτητο, ρόλο των θεσμών γενικότερα και ειδικότερα τον ρόλο των ελεύθερων αγορών στη λειτουργία της οικονομίας.

Πέρα από την αγάπη προς τον εαυτό μας

Ο Smith ασχολήθηκε με το θέμα αυτό για να εξηγήσει τον ρόλο των κινήτρων στις οικονομικές ανταλλαγές στην αγορά. Καταλήγει στο συμπέρασμα πως το μόνο αντικειμενικό κριτήριο είναι η επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος. Στο πιο γνωστό απόσπασμα του βιβλίου *Ο Πλούτος των Εθνών* έγραψε: «δεν είναι λόγω της καλοσύνης του χασάπη, του ζυθοποιού ή του φούρναρη που αναμένουμε το βραδινό μας, αλλά λόγω της επιδίωξης από αυτούς του δικού τους συμφέροντος.

Αναφερόμαστε όχι στον ανθρωπισμό τους, αλλά στην αγάπη προς τον ίδιο τον εαυτό τους». Σύμφωνα με την παραδοσιακή αντιμετώπιση του Smith ως γκουρού του εγωισμού ή

της αγάπης προς τον εαυτό μας (όπως συχνά έλεγε ο ίδιος, όχι όμως με μεγάλο ενθουσιασμό), η ανάγνωση των γραπτών του δεν φαίνεται να προχωρά πολύ πέρα από αυτές τις γραμμές, έστω και αν αυτή η συζήτηση αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο θέμα, την ανταλλαγή (και όχι τόσο τη διανομή ή την παραγωγή) και ειδικότερα στα κίνητρα της ανταλλαγής. Στα υπόλοιπα γραπτά του Smith υπάρχει εκτενής αναφορά στο ρόλο και άλλων κινήτρων που επηρεάζουν την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά.

Εκτός από την αγάπη προς τον εαυτό μας, ο Smith ασχολήθηκε με το πώς η εφαρμογή του οικονομικού συστήματος γενικά και η αγορά πιο συγκεκριμένα, μπορεί να ενισχυθεί σημαντικά από άλλα κίνητρα. Υπάρχουν δυο διακριτές προτάσεις εδώ. Η πρώτη είναι αυτή της επιστημολογίας, αναφορικά με το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν οδηγούνται μόνο από το προσωπικό συμφέρον ή ακόμα και από τη σύνεση.

Η δεύτερη, εντοπισμένη σε πρακτικό επίπεδο, υποστηρίζει την άποψη ότι υπάρχουν καλές ηθικές και πρακτικές προϋποθέσεις για την ενθάρρυνση κινήτρων άλλων εκτός του προσωπικού συμφέροντος, είτε αυτό παίρνει τη μορφή της αγάπης για τον εαυτό μας ή την πιο εξευγενισμένη μορφή της σύνεσης. Όντως, ο Smith, υποστηρίζει ότι ενώ η «σύνεση» είναι «η πιο διαφωτιστική αρετή για το άτομο», «η ανθρωπιά, η δικαιοσύνη, η γενναιοδωρία και το δημόσιο πνεύμα είναι οι πιο χρήσιμες ιδιότητες για τους άλλους». Εδώ υπάρχουν δυο διακριτά σημεία, που δυστυχώς, οι περισσότεροι σύγχρονοι οικονομικοί αναλυτές αναλύοντας τον Smith τα παραγνωρίζουν.

Η φύση της σύγχρονης οικονομικής κρίσης αντικατοπτρίζει πολύ καθαρά την ανάγκη απομάκρυνσης από το ολοκληρωτικό και άμετρο προσωπικό όφελος, ούτως ώστε να υπάρξει μια ευπρεπής κοινωνία. Ακόμα και ο ρεπουμπλικανός υποψήφιος για τις αμερικανικές προεδρικές εκλογές του 2008, ο John McCain, παραπονιόταν συχνά στους λόγους της προεκλογικής εκστρατείας του «για την απληστία της Γουόλ Στριτ». Ο Smith έχει κάνει μια διάγνωση γι' αυτό: ονομάτιζε αυτούς τους κήρυκες του εκτεταμένου ρίσκου εν ονόματι του κέρδους «σπάταλους και σχε διαστές (projectors)» –

χαρακτηρισμοί, οι οποίοι ειρήσθω εν παρόδω είναι ακριβείς για πολλούς από τους επιχειρηματίες των ασφαλίστρων κινδύνων και της υψηλής επισφάλειας υποθηκών στο πρόσφατο παρελθόν.

Ο όρος «σχεδιαστής» χρησιμοποιείται από τον Smith, όχι με την κυριολεκτική έννοια «αυτού που διαμορφώνει ένα σχέδιο», αλλά με υποτιμητική έννοια, ένας όρος που όπως φαίνεται υπάρχει από το 1616 (σύμφωνα με το λεξικό The Shorter Oxford English Dictionary), εννοώντας μεταξύ άλλων, «έναν οργανωτή εταιριών φούσκας, έναν κερδοσκόπο, έναν απατεώνα». Πραγματικά, το κολακευτικό πορτρέτο των «σχεδιαστών» στο έργο του Jonathan Swift, Τα ταξίδια του Γκιουλιβέρ, που εκδόθηκε το 1726 (50 χρόνια πριν τον Πλούτο των Εθνών), ανταποκρίνεται κατά πολύ σε αυτό που φαίνεται να είχε ο Smith κατά νου. Στηριζόμενος κανείς, ολοκληρωτικά σε μια οικονομική αγορά δίχως κανονισμούς μπορεί να οδηγηθεί σε ολέθριο λάθος, σύμφωνα με το οποίο, όπως αναφέρει ο Smith, «μεγάλο κομμάτι του κεφαλαίου της χώρας κρατήθηκε μακριά από αυτούς που θα μπορούσαν να το καταστήσουν πιο παραγωγικό και χρήσιμο, ενώ δόθηκε σε αυτούς που ήταν πιο πιθανό να το ξοδέψουν και να το καταστρέψουν.

Εσφαλμένες διαγνώσεις

Γενικότερα, αποτελεί παρανόηση η μεθοδευμένη προσπάθεια να αποδοθεί στον Smith, ο χαρακτηρισμός του υπερασπιστή του καθαρού καπιταλισμού, με ολοκληρωτική εμπιστοσύνη στους μηχανισμούς της αγοράς και καθοδηγούμενου από το κίνητρο του κέρδους. Ο Smith ποτέ δεν χρησιμοποίησε τον όρο «καπιταλισμός» (εγώ δεν έχω βρει καμία τέτοια περίπτωση). Επιπλέον, δεν ευελπιστούσε να γίνει μεγάλος υπέρμαχος της αγοράς που στηρίζεται αποκλειστικά στον μηχανισμό του κέρδους, ούτε ήταν αντίθετος στη σημασία των οικονομικών θεσμών πέραν των αγορών.

☒ Ο Smith είχε πειστεί για την αναγκαιότητα μιας σωστά εφαρμόσιμης οικονομικής αγοράς, αλλά όχι και για την επάρκειά της. Διαφώνησε έντονα με τις εσφαλμένες διαγνώσεις

σχετικά με τις φοβερές «προμήθειες» της αγοραίας οικονομίας και επιπλέον, δεν αρνήθηκε ότι η αγορά χαρακτηρίζεται από σημαντικούς περιορισμούς. Απέρριψε τις παρεμβάσεις που εξαιρούσαν την αγορά, όχι όμως και τις παρεμβάσεις που περιλάμβαναν την αγορά, ελπίζοντας πως με αυτό τον τρόπο θα διεκπεραιώνονταν σημαντικές λειτουργίες τις οποίες η αγορά δεν ικανοποιούσε.

Ο Smith είδε το έργο της πολιτικής οικονομίας ως την επιδίωξη «δυο διακριτών στόχων»: «Πρώτον, να προσφέρει σημαντικά έσοδα ή μέσα συντήρησης στους πολίτες ή ακόμα πιο ορθά να καταστήσει τους ίδιους ικανούς, ώστε να προσφέρουν στους εαυτούς τους έσοδα ή μέσα συντήρησης. Δεύτερον, να παρέχει τη δυνατότητα σε ένα κράτος ή μια κοινότητα να έχουν επαρκή έσοδα για τις δημόσιες υπηρεσίες».

Υποστήριζε τις δημόσιες υπηρεσίες, όπως τη δωρεάν παιδεία και την ανακούφιση της φτώχειας, ενώ απαιτούσε μεγαλύτερη ελευθερία για τους άπορους που λαμβάνουν βοήθεια, περισσότερη από αυτή που επιτρεπόταν στην εποχή του σύμφωνα με τους ποινικούς Νόμους για τους Φτωχούς.

Εκτός από την προσοχή που έδινε στις συνιστώσες και στις υποχρεώσεις ενός καλά εφαρμοσμένου οικονομικού συστήματος (όπως ο ρόλος της υπευθυνότητας και της εμπιστοσύνης), ήταν βαθιά προβληματισμένος με την ανισότητα και τη φτώχεια που μπορεί να παραμένει σε ένα κατά τ' άλλα επιτυχημένο οικονομικό σύστημα. Ακόμα και αναφορικά με τους κανονισμούς που ελέγχουν την αγορά, ο Smith αναγνώρισε τη σημασία των παρεμβάσεων υπέρ των φτωχών και των περιθωριακών της κοινωνίας. Σε ένα σημείο μάλιστα, παρέχει μια φόρμουλα αφοπλιστικής απλότητας: «όταν ο κανονισμός είναι ευνοϊκός για τους εργάτες είναι πάντα δίκαιος και ισόνομος, αλλά μερικές φορές, όταν είναι ευνοϊκός για τους εργοδότες, συμβαίνει το αντίθετο». Ο Smith ήταν υποστηρικτής μιας πλουραλιστικής θεσμικής δομής καθώς και υπέρμαχος εκείνων των κοινωνικών αξιών που υπερβαίνουν το κίνητρο του κέρδους τόσο ως αρχή αλλά και ως πρακτική.

Εδώ οι προσωπικές αρχές του Smith αντανακλώνται στις απόψεις του. Υποστηρίζει ότι «οι αρχικές μας αντιλήψεις» για το σωστό και το λάθος «δεν μπορούν να είναι προϊόν της σκέψης μας, αλλά της διαίσθησης και των συναισθημάτων μας». Αν και οι πρωταρχικές μας αντιλήψεις μπορούν να αλλάξουν σε απάντηση της κριτικής τους εξέτασης (όπως επεσήμανε ο Smith), είναι επίσης δυνατόν από αυτές τις αντιλήψεις να προκύψουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα αναφορικά με τις ροπές και τις συναισθηματικές μας προδιαθέσεις.

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Smith είναι η τάση του να είναι όσο το δυνατόν πιο περιεκτικός, όχι μόνο σε τοπικό, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Αναγνωρίζει ότι μπορεί να έχουμε ειδικές υποχρεώσεις προς τους κοντινούς μας ανθρώπους, αλλά το μέγεθος της ανησυχίας μας πρέπει, τουλάχιστον, να ξεπερνά αυτές τις υποχρεώσεις. Στο παραπάνω θέλω να προσθέσω την πεποίθηση ότι η ηθική συνείδηση του Smith διακρίνεται από την ισχυρή του διάθεση να αντιμετωπίζει τους ανθρώπους, παντού, ως ίσους.

Είναι αξιοσημείωτη η ευκολία με την οποία ο Smith υπερπηδά εμπόδια ταξικά, φύλου, φυλής και εθνικότητας, θεωρώντας πως όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσες δυνατότητες, χωρίς να διαφέρουν σε ταλέντα και ικανότητες από τη γέννησή τους. Ο ίδιος συνέδεσε την παραμέληση των ταλέντων ορισμένων ανθρώπων με τις ταξικές διαφορές, τα εκπαιδευτικά ελλείμματα και με την κοινότοπη φύση της εργασίας που πολλά μέλη της εργατικής τάξης αναγκάζονται να κάνουν, για οικονομικούς λόγους.

Ο Smith ισχυρίζεται ότι οι ταξικές διαφορές αντανακλούν την ανισότητα των ευκαιριών περισσότερο από ότι οι εκ γενετής διαφορές ταλέντων και ικανοτήτων.

Ο Παγκόσμιος Στόχος

Ο Smith δέχεται την υπόθεση της ισότητας των φυσικών ταλέντων όχι μόνο στο εσωτερικό των εθνών, αλλά και πέρα των συνόρων των κρατών και των πολιτισμών, όπως φαίνεται ξεκάθαρα,

από όσα γράφει και στα δυο έργα του στη θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων και στον Πλούτο των Εθνών.

Η αξίωση πως οι άνθρωποι που ανήκουν σε συγκεκριμένες φυλές ή προέρχονται από ορισμένες περιοχές ήταν κατώτεροι, κρατούσα αντίληψη στην εποχή του, απουσιάζει εντελώς από τα έργα του Smith. Πάντως δεν αναφέρεται σε αυτές τις αξιώσεις παρά μόνο αποσπασματικά. Για παράδειγμα, παραθέτει τους λόγους για τους οποίους πιστεύει ότι η παραγωγική ικανότητα των Κινέζων και Ινδών παραγωγών δεν υπολείπεται της αντίστοιχης των Ευρωπαίων, παρά το γεγονός ότι οι θεσμοί τους την επιβραδύνουν.

Ο Smith τείνει να συσχετίζει την επιβράδυνση της οικονομικής προόδου της Αφρικής με τα γεωγραφικά μειονεκτήματα της αφρικανικής ηπείρου – σε αντιδιαστολή με τις χώρες του Αραβικού, Περσικού, Ινδικού και του κόλπου της Βεγγάλης και του Σιάμ στην Ασία, οι οποίες παρέχουν ευκαιρίες για ανάπτυξη του εμπορίου με άλλους λαούς. Σε κάποιο σημείο, ο Smith ξεσπά μη μπορώντας να κρύψει το θυμό του: «Δεν υπάρχει ούτε ένας νέγρος στην Αφρική που να μη δείχνει μεγαλοψυχία στην τόσο ελάχιστα ικανή να τον κατανοήσει ψυχή του αχρείου αφέντη του».

Η ολιστική προσέγγιση χαρακτηρίζει τον ηθικό και πολιτικό στοχασμό του Smith, μαζί με την πεποίθησή του ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται με παρόμοιες ικανότητες και ότι - θέση πολύ σημαντική όσον αφορά στο σχεδιασμό πολιτικής- οι ανισότητες στον κόσμο αντανακλούν κοινωνικά παραγόμενες, παρά φυσικές, διαφορές.

Το όραμα του Smith είναι εξαιρετικά επίκαιρο. Η οικουμενικότητα των ιδεών του είναι σχεδόν εκπληκτική, και αποτελεί φόρο τιμής στη δύναμη της διάνοιάς του το γεγονός ότι αυτό το καθολικό του όραμα παρουσιάζεται τόσο δυναμικά από κάποιον που έζησε πριν 250 χρόνια, αποτραβηγμένος από τον κόσμο, σε μια μικρή παραλιακή πόλη στη Σκωτία. Οι αναλύσεις και αναζητήσεις του Smith είναι καίριας σημασίας για κάθε κοινωνία η οποία δίνει τη δέουσα προσοχή σε ζητήματα ηθικής,

πολιτικής και οικονομίας. Η θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων είναι μια παγκόσμια διακήρυξη μεγάλης σημασίας για τον κόσμο της αλληλεξάρτησης, στον οποίο ζούμε.

Βιογραφικό του Amartya Sen

Ο Ινδός οικονομολόγος Amartya Sen γεννήθηκε στις 3 Νοεμβρίου 1933 και είναι ένας από τους πιο σημαντικούς κοινωνικούς επιστήμονες. Κατέχει τον τίτλο του καθηγητή στο Thomas W. Lamont University και είναι καθηγήτης

Οικονομικών και Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Harvard. Επίσης, είναι επισκέπτης καθηγητής του Trinity College στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, όπου διετέλεσε διευθυντής από το 1998 έως το 2004, ο πρώτος Ινδός ακαδημαϊκός που απέκτησε τέτοια θέση. Το 1998 ο Sen βραβεύτηκε με το Νόμπελ

Οικονο-

μίας για τη συνεισφορά του στα οικονομικά της ευημερίας. Τα βιβλία του έχουν μεταφραστεί σε πάνω από τριάντα γλώσσες. Είναι μέλος της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης Οικονομολόγοι για την Ειρήνη και την Ασφάλεια (Economists for Peace and Security). Του έχουν απονεμηθεί περισσότεροι από 80 τιμητικοί τίτλοι και το 2010 το περιοδικό Time τον κατέταξε μέσα στους 100 πιο ισχυρούς ανθρώπους του κόσμου.

Με το έργο του ο Amartya Sen επιδιώκει να καταδείξει πως ελευθερία, ισότητα και ανάπτυξη καταλήγουν στην ίδια πηγή, την πηγή των αστείρευτων δυνατοτήτων του ανθρώπου. Η οικονομική επιστήμη στα έργα του Σεν είναι αφενός μια απολαυστική επιστήμη με πολλά παραδείγματα και ιστορικές αναφορές και αφετέρου είναι μια επιστήμη που τίποτα το ανθρώπινο δεν της είναι ξένο.

(Πηγή: [ΙΣΤΑΜΕ](#))

13 Οκτωβρίου 2010